

KLASİK METİN
MEDENİYET-İ İSLÂMİYE*

(MİZANCI) MEHMED MURAD (1854-1917)**
YAYINA HAZIRLAYAN: DR. ŞABAN ÖZ

Medeniyete Karşı bir Barbarlık: Kurûn-u vustâdan bahis olup Avrupalıların yedlerinde bulunan kütüb-i tevârîh ıslâha veya daha doğrusu yeniden tahrir ve tanzime muhtaçtır. Çünkü cahilane taassup, tarafkârane fikirler Avrubada târihe karşı büyük bir tecavüz ikâini mûcib olmuştur. Bu noksan ikmâl edilmedikçe Avrubada târih müellifleriyle muallimleri kurûn-u vustâ târihinin anlaşılmaz olan karışıklığından bahsetmekten geri durmazlar ve pek çok vukuât-ı umûmiyenin leduniyyâtını bihakkın tarîf ve izâh eylemekten aciz kalırlar.

Bu noksan neden ileri gelmiş ve ne vechile ikmâl olunabilir? Medeniyet-i atîka yâd olunan Yunan ve Roma medeniyetiyle medeniyet-i cedîde denilen Avrubada medeniyetinin mâ beyni açık kalmıştır. Erbâb-ı Fen, işbu iki medeniyet arasında bir noktayı irtibatı bulamıyorlar. Bâhusûs medeniyete müteallik olan mesâilde kuvve-i hâlikanın ahkâm ve kavânini mevzuası lâ yeteğayyer bilindiğinden hayret ve taaccub içünde kalıyorlar.

Bir kavmin ahvâl-i siyâsiyesi ahvâl-i medeniyesinin netice-i mustakilesi olduğundan ikiden biri malum olmadıkça netice-i hakika keşf olunamaz.

Asr-ı hâzırada ispat olunduğu üzere kurûnu vustânın ahvâl-i medeniyesi Katolik kilisesi sayesinde perde-i zulmet altında kalmıştır. Müellif ve muallimler kurûnu vustâ târihini tarîf ve izâh husûsundaki aczleri bundandır. Medeniyet-i Atîka ile Medeniyet-i Cedîde arası açık olduğundan suret-i zahirada her ikisi birbirini tutmuyor gibi görünmektedir. Hâlbûki bunlar yek diğerinin eczâsıdır.

Medeniyet-i Atîka “ezmine-i mutekaddime” medeniyeti olduğu gibi, medeniyet-i cedîde dahî “ezmine-i müteahhire” medeniyetidir. Meydanda “ezmine-i mutavassıta” medeniyeti görülüyor. Ezmine-i mutavassıta medeniyeti ki Arab yani İslâm târihinde kesb-i kemal etmiştir. Medeniyet-i Atîka ile Medeniyet-i Cedîde arasına “medeniyet-i İslâmiye” vaz’ olduğu hâlde bir “medeniyet-i umûmiye” çıkar. Kurûnu vustâ târihinde tesâdüf olunarak müverrihler ile müelliflere müşkilât vermekte olan siyah noktalar gâib olmuş olur. Avrubada târihinde müşâhade olunan işbu noksana gelince Katolik kilisesi tarafından kasden husûle getirilmiştir.

Kurûnu vustâda Hıristiyan âlemini pençe-i kakhârânelerine almış olan Pâpâlar Müslümanların terekkiyât-ı külliyelerini görünce beyinlerinde ihtilât vâki’ olduğu hâlde kilisenin menâfii’ umûmiyesiyle meslekine el vermeyecek bir takım tesîrâtından havf ederek bu ihtilâtı men’ içün elden geleni derîğ etmemişlerdir. Pâpâlar Arablar ikbalde iken onlar ile ihtilâtı küfr derecesinde gösterirlerdi. İnkirâz buldukları vakt dahî bıraktıkları âsâr-ı ilmiyeyi mahvederek hizmet ve mâhiyet-i külliye-i medeniyelerini târih sahifelerinden silmek istemişlerdir.

* *Târîh-i Umûmî*, I-VI, Dersaadet: Tefeyyüz Kitâbhânesi, İstanbul 1328 (III. Bsk.), IV, 218-248 (muhtasar olarak)

** Yakın tarihimizin ileri gelen fikir adamlarından, tarihçi ve Tanzimat sonu romancılarından olan Mehmet Murad, Dağistan’da doğup, Rusya’da yüksek tahsil yapmıştır. Avrupaî tarzda Tarih öğretmenliği yapan Mizâncı Mehmet Murâd, tarih ilmini yeni usûl dairesinde yazmağa çalışan ilk kişidir. Düyûn-i Umûmiye komiserliği ve Şurây-ı Devlet âzâlığında bulunmuştur. 1886-1909 yılları arasında çıkardığı *Mizân* Gazetesinden dolayı kendisine Mizâncı denilen Mehmet Murad’ın en önemli eserleri arasında, *Târîh-i Umûmî* (VI Cilt), *Târîh-i Osmanî* ve *Târîh-i Ebu’l-Fâruk* (VII Cilt)’u saymak mümkündür.

İspanya harabe zârları içünde mahvedilen âsârın aynı şark harabelerinde bâkî idi. Bunun içün noksan-ı mezkûrun ikmâline ihtimal kalmış. Fakat Pâpalar asıl maksatlarına nâil olmuşlar-yani Avruba taassub ve cehâletin temdîdine muvaffak olmuşlardır.

Medeniyet Târîhinde bir Şâz: Terakki merdibânının dîn derecelerinde-yani hâl-i tufûliyet (vahşilerin) ve sabavette (Bedevilik) bulunan bir cemiyet-i beşeriye bir kuvve-i fevkalâde vâsıtasıyla birden derecât-ı âliyye isâl olduğu takdirde tedricen evvel mertebeye vâsıl olmuş-yani bulûğ ve kemâle (temeddün etmeklik) ermiş olan diğer bir cemiyet ile hempâ olarak hareket edemez. Bu dahî târîh-i medeniyetin kavâid-i külliyesinden biridir. Bu kâide-i külliyein güyâ zuhûru İslâm hengâmında Arablar üzerine hîn-i tatbikinde birinci defa olarak bozulduğu görülmüştür.

Çünkü cezîratu'l-Arab akvâm-ı ilây-i kelimetullah içün etrafa münteşir oldukları vakt, aşâyir-yani hâl-i sabavette bulunan bir heyet-i ictimaiyye halinde idiler. Hâlbûki cezîratu'l-Arab çöllerindeki me'vâlarından çıkûb memâlik-i mütemeddine üzerine hücum ve bir asır zarfında vüsat ve uzmet-i dârâ, İskender, Kayser devletlerine fâik bir devlet teşkil etmekle beraber kuvve-i kahriyye ile husûle getirdikleri işbu devlet-i azimeyi me'mûlun haricinde olarak hüsnü suretle idâre etmeğe muvaffak olmuşlardır. Az müddet zarfında Mısırlılar, Sâmililer, İrânîler, Yunanîler, Romalılar ve sâire gibi târîh-i medeniyette büyük nâm bırakmış olan akvâm-ı mütemeddineye dahî terakki ve temeddün husûsunda bihakkın riyâset ve rehberlik eylemişlerdir.

Târîhinde emsâli olmayan işbu garîb hâlin başlıca sebebi dîn-i İslâmdır. Zaten cezîratu'l-Arabda sâkin olan Arab kabâili kadîm bir millet idi. Terakkiyat-ı maneviyece sâir aşâir mertebesinde olmadıkları müsellemdir. Bu hâlde terakkilerine yalnız cezîratu'l-Arab ahvâli coğrafyasının mâni' olduğuna hükümlenabilir.

Dîn-i İslâm ve Medeniyet: Dîn-i Mübin-i Muhammediyenin ahkâm ve mezeyâsına vâkîf olmayan Avruba hükemâsı terakki-i Meârif ile beraber her yerde itikadın bozulduğunu müşâhade ederek dünyanın en nihâyet mezhebsizliğinde karar bulacağına hükmeylemiş idi. Fakat şeriat-ı İslâmiyeden az çok malumat sahibi olan hükemay-ı cedîde dünyanın nihâyet İslâmiyeti kabûl edeceğini iddia eylemektedirler. Mezhebimiz olduğu cihetle şeriat-ı ğarrâyâ tabî olan hissiyat-ı mahusamızı teskîn ederek meseleden bîtarafâne ve felsefe cüyâne bahsedelim.

Fi'l-hakika dîn-i İslâm kadar medeniyete müsâid bir mezheb rûy-i zeminde görülmemiştir. Peygamber-i Zîşân efendimizin ilk kelimeleri, “dünya hakikate nâil oldu ve efkâr-ı bâtılaya mahal kalmadı” idi. “ve Cae'l-hak...” ilâahir ayet-i kerimesinin manâsı dahî budur. Her yerde, her şeyde hakikati iltizâm etmek ve her nevi' şübheleri izâle eylemek ve her şeyin kemâlini aramak İslâmiyetin şerâit-i esâsiyesindedir.

“İstihsâl-i malumat içün dünyanın ucu addolunan Çine kadar gidilmesi” Peygamber Zîşân efendimiz hazretleri tarafından emrolunmuştur. “Câhil olan tam Müslüman olamaz” demiştir. Dünya fani yani muvakkat yâdolunmuş, saltanat kerîh gösterilmiş. Fakat bunlar emr-i dünyayı emr-i dîne tercih etmemek demek olub yoksa esbâb-ı medeniyet ve ma'mûriyet olan sanat ve marifet ashâbına güyâ dünyayı ebedî bilerek sanatlarının derecât-ı âliyye isâli tavsiye olunmuştur.

Medeniyet-i İslâmiyeden bahseden Avruba müellifleri ekseriyâ İslâmiyeti Hıristiyanlıkla müvâzane ederek İslâmiyetin kıymet-i medeniyesini tasdik ile beraber damarlarına girmiş olan taassubdan dolayı onu Hıristiyanlıktan dîn göstermeye çalışmışlardır. Biz ise her bir fikr-i taassubdan âzâde olarak bir iki vaka-i târîhiyyeyi zikr ile iktifâ edelim.

Hıristiyan mezhebi şark ve ğarba memâlik olan Roma Devleti muazzamasının en parlak zamanında ve devlet-i mezkûra içünde zuhûr etmiş idi. Roma Devleti Hıristiyanlık sayesinde şân ve ikbâl ve azametini tezyîd edeceği yerde bilakis onunla imtizac edemeyûb inkirâza yüz tutmuşdur.

Hâlbûki küçük bir kabile-i Kureyşîye içünde zuhûr etmiş olan dîn-i İslâm bir asır zarfında yek vucûd, yüz milyon nüfusu havî, Çin hududundan Muhît-i Ğarbiye kadar mümtid bir devlet-i azîme meydana getirmiştir.

Hıristiyan mezhebinin esnây-ı zuhûrunda Roma İmparatorluğunun şark ve ğarb nısfıları cinsiyet ve kavmiyet hasebiyle birbirinden ayrılmışa mâil idiler. Hıristiyan mezhebi işbu meyli izâle ederek öteden beri bir esâs-ı medeniyet üzerine müessis olan işbu iki nısfın ittihadını muhafaza edememiştir. Hata tefrikayı men' etmek şöyle dursun hiç olmaz ise kendisini tefrikadan muhafaza edememiş ve “şark” ve “ğarb” kilisesi nâmıyla iki mezhebe ayrılmıştır.

Hâlbûki dîn-i İslâm cinsiyet ve kavmiyet duvarlarını yıkarak asılları muhtelif yüzlerce akvâmı ve tavâife mâzilerini-yani milliyetlerini, mezheplerini, târîhlerini unutturmuşdur.

Dîn-i İslâm muktezây-ı ahvâl olmak üzere cemiyet-i İslâmiyeyi istîâb etmiş olan cehâletten nâşi ahkâmına lâyıkıyla riâyet olunmadığı vakitlerde bile nüfûzunu-yani umûru sâireye ğalabesini ğâib etmemiştir. Ğarazkâr mutassıblar asıl bu mâddeyi şâyân-ı itiraz görmek isterler. Bununla İslâmiyetin meârife müstenid bir mezheb olduğunu esâsen tasdik ettikten sonra itirazlarının büsbütün manasız olacağını unudurlar.

Kurân-ı Kerîm'de insanın yalnız Allah'a karşı olan vezâifi gösterilmemiş, vezâif-i dîniyesiyle beraber vezâif-i siyâsiyesi, vezâif-i medeniyesi, vezâif-i beşeriyesi, vezâif-i beytiyesi ayrı ayrı tayin olunmuşdur. Hem de bu vezâif her sınıf efrâdı içün ayrı gösterilmiştir-yani âmirin başka, memurun başkadır. İşbu vezâifi tayin ve tahdîd etmek azmine düşman felsefiyyûn-u cedîde Kelâmullah ile ehâdis-i Nebeviyede mevcut olmayan bir söz söyleyememişlerdir.

Bir Hıristiyan yâhûd bir Yahûdiyi tahsîl-i Meârif edince salâbet-i dîniyesini ğâib ediyor. Bir Müslümanın ise tahsîl-i meârifle beraber diyaneti artıyor. Bu bir kâide-i külliye olub Avruba hükemâ-i cedîdesi tarafından bu defa tasdik olunmaktadır. Hattâ memâlik-i İslâmiyeye âriz olan zaafın cemiyet-i İslâmiyeye cehâletin duhûluyla başladığı târîhle müsebbitdir. Binâen aleyh erbâb-ı târîh şarkın vakt-i hâzırada ıslâha muhtac olduğunu tasdik ile beraber ıslâhının te'sîsâtına kör bir taklîd ile kâbil-i istihsâl olmayub ancak neşr-i meârif ile hâsıl olacağını iddiâ etmektedirler.

Târîh-i umûminin her bir sahîfesinde bir “mukaddes” ve “âkil” yâhûd “kebîr” ve “kahraman” lakabına rast gelinir. Biri ziyâdece fazilet gösterdimi müverrih onu mukaddes (Saint) ilan eder. Umûru siyâsiyede ziyâdece ibrâz-ı liyâkat ve iktidâr eden hükümdârlara “kebîr”, âhâd nâsa dahî “kahraman” der. Ulûm ve meârif husûsunda akrana fâik olan “âkil” (le sage) yâd olunur.

Târîh-i İslâmda bu gibi ahvâl görülmüyor. Ve bu dahî târîh-i İslâmda ğarbde kebîr ve mukaddes ve âkil yâd olunan zevât ayarında adamlar zuhûr etmemesinden ileri gelmiyor. Ğarbde elkâb-ı mezkûradan birine nâil olmak içün hadd-i vasat hâricinde-yani “fevkalâde” bir iş görmek lazımdır. Her şeyin kemâlini iltizâm eylemekde bulunan dîn-i İslâm ise “fevkalâde” liğe mahal bırakmamıştır.

Hamiyet, sadâkat, ğayret, terbiye, tahsîl ve sâire husûslarında dahî hadd-i matlûbî ğarbde olduğu gibi vasatda göstermeyûb derece-i nihâyede göstermiş olduğundan milel-i sâirenin fevkalâde görerek takdîs ve ta'zîm ettikleri hâlât ve harekât âlem-i İslâmiyetde

harekât-ı “âdiye” den ma’dûd olur. Ancak “Müslim” ve insan addolunmasına medâr olabilir. İslâmiyetin şart-ı azamı tam bir “insan” ve “İslâm” bulunmaktır bunun için hamiyet-i mücesseme âsârı olan harekât-ı azmiye bile göze ilişmeksizin geçer. İşte bu sebebdendir ki târîh-i İslâmın en parlak devri bile ğayr-i Müslim bir müverrih nazarında haddi zatından dûn görülür. İşte bu sebebdendir ki târîh-i İslâmda binlerce zuhûr eden erbâb-ı iktidâr ve ashâb-ı dehâ nazarımızda tevârîh-i sâirede zuhûr edenler kadar meşhur ve nâmdâr değildir.

Târîh-i Medeniyette “müsâvât” kelimesi en mukaddes bir kelimedir. Filhakika müsâvât hukuk ve vezâif-i terakki için en büyük silahtır. İslâmiyet kadar müsâvâtı iltizâm eden dünyada ne bir mezheb ne de bir kânûn ve nizâm görülmüştür. Cemiyet-i İslâmiyede sunûf-u mümtâzenin eseri görülmez. Herkes liyâkat ve iktidârı sayesinde en büyük mertebelere vâsıl olabilir. Cemiyet-i İslâmiye içinde en âdi adamın oğlu için göz dikilmeyecek hiçbir müsnid yoktur. Takdîr-i liyâkat husûsunda Avrupalılar İslâmlar ile beraber olmak için daha çok şeylere muhtacdırlar.

Dîn-i İslâm ve Hükümet: Hazreti Resul-i Ekrem efendimiz heyet-i ictimâiye-i İslâmiyeyi kânûn-i İlâhi üzerine binâen teşkîl ve cümle riyasetini dahî vezâifi o kânûnu âlelâde mezkûr ve münderic olan bir “imâm” ve “emîre” teslim etmiş idi. Bununla cemiyet-i beşeriyenin başına en büyük felaketler getirmiş olan inkılâbât-ı siyasiyeye ve her nevi tağallüblere karşı sed çekmiştir.

Şeriat-ı mutahharaya riâyet olundukça memâlik-i İslâmiyede hükümet-i şahsiye için mahal kalmaz. Çünkü veliyyu’l-emîr olan emîru’l-müminîn efrâd-ı müslimenin kâffesi için ahkâmı mukaddes olan Kurân-ı Kerîme tabidir-yani emîr halk üzerine hâkim ise de Kelâmullah dahî emîr üzerine hâkimdir ve Kelâmullah da emîrin cümle-i vezâif ve harekâtı suret-i katide tayin olunmuştur.

Şeriat-ı Ğarrâda tasrîh olunan yalnız siyâsiye ve adliye cihetleri değildir. Harbiye, mâliye, sinâiye, ve sâirenin dahî en büyük dekâyıkı mündericdir.

Asr-ı hâzır-ı icâdî ve Avrupalıların iftihârı olan usûl-i meşrutayı idare-i şeriyyey-i İslâmiyeye tatbîk edecek olursak usûl-i mezkûrayı pek noksan bulacağımızda şek ve şübhe yoktur.

Esnâ-i hicrette muskıt-ı re’sî olan Mekke de penâh bulamamış olan küçücük bir cemiyet hicretin yüzüncü senesinde sedd-i Çinden Muhit-i Ğarbe kadar mümtid bir devlet-i azîme teşkîl etmiş idi. Yüz milyonu mütecâviz ahâliye hükmetmekte idi. Bâki kalan halkı hafv ve dehşet içinde bırakmış idi.

Sutuvvet-i İslâmiye memâlikî küşâd, hükümet ve adalet-i şeriyye dahî onları muhafaza ve hüsn-i idare eder idi. Bir asır zarfında husûle gelmiş olan bu heyet-i vesîa bir harîk veya bir fırtına semeresi gibi harabe zârdan ibaret değildi. Muntazam bir heyet-i siyasiye idi ki efrâdı bir mezheb ve medeniyete tâbi’ ve bir lisân üzerine mütekellim idi. Vakt-i hâzırada İslâmiyete mahsûs olan taaddud-i zevcât usûli dahî adalet-i İslâmiyeden sonra işbu muvaffakat-ı azîmenin esbâb-ı mucîbesinden sayılabilir.

İlây-ı Kelimetullah için Arabistan çöllerinden çıkan mücâhidîn senelerce diyar-ı ecnebiyede kalır idi. Arablar şeran memnû’ olduğu için zinâyı irtikâb etmezler idi. Fakat şeran cevâz verilen taaddud-i zevcât adetine riâyeten tevakkuf ettikleri mahalde tehhül ederler idi.

İşbu imtizacdan hâsıl olan zürriyet tabî’ dünyayı hayret ve dehşet içinde bırakmış olan kahraman pederlerinin oğlu bulunmakla iftihâr ederler. Vâlidelerinin mensûb oldukları milleti tanımağa tenezzül etmezler idi. Bu vechile az müddet içinde memâlik-i meftûhanın seknesi hep Arab kesilmiştir. Bâlâda zikr olunan esâs metîn ve muvaffakiyât-ı azîme

meydanda iken murûr-i zaman ile cemiyet-i İslâmiye tarîk-i meşrudan saporak vazife-i mükellefesini tamamıyla ifâ etmekten geri kalmıştır.

Cemiyet-i İslâmiyeye Duhûl-i Fesâd: Cemiyet-i İslâmiye içine pek çabuk fesâd dâhil olmuş, zaman-ı saâdet bile fenâ adamlardan hâli kalmamıştır. Zaman-ı cehâletde kabile-i Kureyş beyninde olan münâzât zuhûr-i İslâm'dan sonra yine bâki kalmış, bunlardan Ümeyye ve Hâşim tâkımı aralarında olan münâzaa ise Arab devlet-i İslâmiyesinin inkirâzını mücib olmuştur. Hazreti Osman'ın şehâdetini mücib olan kıyâm, Hazreti Ali ile Muâviye beynindeki münâzaa, Mulûk-i Emeviyyenin mezâlîmi Abbâsîlerin Şâm'da Câmi-i Ümeyyeyi ahur ittihâz etmek gibi mukabeleleri hep zaman-ı cehâletten kalmış adâvetin semereleridir. Şerefu'l-İslâm ecnâs-ı muhtelifeyi tevhdî ediyor, cinsiyet ve milliyeti mahvediyor, kitle-i vâhîde husûle getiriyor idi. Riyâset-i umûriyedeki erkân ise bilakis hesâbât-ı şahsiyyelerine ahkâm-ı şeriatı fedâ ediyorlardı.

Âlem-i İslâm'da, fesâd dâimen başda hâsıl olagelmiştir. Hazreti Sıddık-ı Ekber ile Hazreti Fârûku Azam mesuliyetin büyüklüğü cihetiyle ağır bir yük makamında olan hilâfet ve imâmet-i İslâmiyeyi kemâl-i tereddüd ve teenni ile kabûl ettikleri ve mahdumlarına intikalini katıyen reddettikleri hâlde ashâb-ı Resulillahın ileri gelenlerinden Muâviye b. Ebî Süfyân hilâfeti Yezîd gibi söyleyecek ahlakdan mahrum olan oğlunun uhdesinde temin içün ehl-i İslâmın tefrikaya düşmesini ve Hattâ ehl-i beyt-i Resulillahın kanının dökülmesini irtikâb ve halifeye bilahakk karşı isyân etmiş idi. Diğer taraftan Hazreti İmâm Ali dahî Hazreti Âişe-i Sadıka Hazreti Talha, Hazreti Zübeyr ve sâireyi şikâyet ve isyândan men' edememiş idi.

Daha birinci asırda hilâfet-i İslâmiye hilâfet-i Şeriyeden çıkub saltanat rengini almış idi. Cemel ve Sıffin muharebeleri ve hâdise-i Kerbelâ hep hilâfet-i İslâmiyeyi vaz'ı aslisinde muhafaza maksadından neşet etmiş idi. Fakat yukarıda söylendiği vechile tâ zaman-ı cehâletten kalma adâvetin rüesây-ı millete ilkâ ettiği fesâd sebebiyle hilâfet ve imâmet-i şeriyeye imâret ve saltanat-ı örfiyyeye munkalib olmuştur.

Çünkü hilâfet-i şeriyeye Hazreti Ömerin dediği gibi dünyaca ve ahiretce müşkil ve mesuliyeti mücib bir yük olduğu hâlde ona nâiliyet içün cenâb-ı Hakka ve Hazreti Peygamber-i Zîşân ile şeriat-ı mutahharaya karşı isyâna mahal kalmaz idi.

Mulûk-i Emeviyye Şâm'da pek çok hilâf-i şeri' hareketlerde bulunmuşlar idi. Hattâ saraylarında sofrada şarab içmek ve güyâ Romalılara imtisâlen hilâf-ı edeb efâlde bulunmak âdeti câri idi. Hele Yezîd-i Sâni için memâlik harem dairesinden ibaret idi. Futûhât-ı azime pek çok servet ve sâmanın cem' olunmasını mücib olmuş, taht-ı itaate alınan akvâm-ı muhtelifeden servetleriyle beraber bozulmuş ahlakları ahz olunmuş, rüesâ dahî bu su-i ahlâkın sirâyetini men' içün tedâbir ittihaz edecekleri yerde ahlâk-ı mezkûreye vâsita-i intişâr olmuşlardır. Bunun içün Arabların tabi' necîbleri ihlâl olunmuş idi.

Arab tâifesinin min'l-kadîm muttasıf olduğu ahlâk-ı hamîdeyi en ziyâde ihlâl edenler vaktiyle bu muzir girdaba düşüb inkirâz bulmuş olan Romalılar-yani Rumlar ile Acemlerdir. Benî Ümeyye ile Şâm Arabları ibtidâ Şâm'da ve Abbâsîler ile Irâk ahalisi el-Cezîrada bu husûsda vâsita-i intişâr olmuşlardır. Muâviyenin sarayı şark Kayserlerinin Kostantiniyye Sarayı usûl-i teşrifâtı üzerine tertîb ve tanzîm olunmuş idi. Servet ve saltanat şeran mezmûm iken başda emîru'l-müminîn olduğu hâlde bilcümle ahâli onlara dört el ile sarılmış idi.

Hülefây-ı Abbâsiye futûhât-ı hâriciyyeye nihâyet vererek güyâ mukaddimen cem' olunan servetin hüsn-i isti'mali içün lâzım olan huzûr ve rahat devrini küşâd eylemişlerdir. Gerçi bu asayiş tezâyüd-i servet ve ma'muriyeti mücib olmuş fakat servet ve sâman-ı kübrâyı

ancak lüzumsuz ve muhal ahlâk-ı saltanat ve tesyibe sevk ve tahrîk etmekden başka bir işe yaramamıştır.

Az müddet içinde hilâfet-i İslâmiye gibi bir heyet-i muazzamayı husûle getirmek için Hazreti Fârukun evâmir-i ilâhiyeye itâati ve hamiyeti kadar itâat ve hamiyet lazım olduğu misillu, diğer taraftan öyle azîm bir heyeti zayıf düşürmek için dahî Hulefâ-i Abbâsiyenin idareleri gibi bir idaresizlik lazım idi.

Otuz yedi nefer olan Hulefâ-i Abbâsiye içinde hüsnü halleriyle az çok göze ilişmiş yalnız el-Mansûr ve Hârûn er-Reşîd ve el-Me'mûndurlar. Fakat onlar dahî dikkatli muayene oldukları hâlde göründükleri makamdan hayli tenezzül etmiş olurlar. el-Mansûr'un Hazreti İmâm A'zam ile Ebu Müslim Horâsânî hakkında Hârûn er-Reşîd'in dahî hilâfet-i İslâmiye ve bâhusûs kendi hanedanında hidmât-ı azîmede bulunmuş olan Bermekîler ile Endülüs Devlet-i Emeviyyesi haklarında, el-Me'mûn'un dahî hazreti İmâm Ali Rızâ hakkında irtikâb ettikleri muâmeleler nazar-ı dikkate alınır ise târîh muâhazasından güç kurtulabilirler.

Meslek-i felsefânesinin şeriat-ı Ahmediyeye muvafık olmadığı hakkında ulemâ tarafından kendisine bazı tebliğât icrâ olunduğu vakit el-Me'mûn'un küfürden başka bir şeye hamlolunmayacak bir cevap ile mukabele ettiği dahli malum-i âlemdir.

Arabların Kusuru: Arabların devlet teşkil etmek ve medeniyet kesb eylemek husûsunda ibrâz ettikleri sürat ile her nevi' hüsn-i ahvâli medeniyenin Yunân ile Roma târîhlerinde bile emsâli görülmemiştir.

İlây-ı Kelimetullah için Arabistan çöllerindeki çadırlarını terk ederek etrâfa yayılmış olan Bedevîler bir asır zarfında dünyanın en medeni bir kavmi oluvermişler ve te'sis ve inşâ ettikleri bilâd-ı azîme medeniyet-i umûmiye merâkiz kesilerek "Sultânu'l-Medâin" namını almışlardır. Zaten bu ahvâlin hayretbahş ukûl olmakla beraber târîh fenni kavâidine karşı bir şâz olduğu bâlâda zikr olunmuş idi.

Fakat Arablarda hemân bir cümle sıfât-ı memdûhaya bedel gelebilir büyük bir sıfat eksik idi. Arabların cihângîz bir devlet heyetinde bekâ bulmamalarına ancak bu kusur sebep olmuştur.

Binâ-ı devletin metânet macunu hamiyet ve hubb-i vatanıdır. Efrâdında hubbi vatan noksan olan devletin bekâsı hiçbir vakit tehlikeden hali değildir. Arabların bu husûsda kusurları var idi. Heyet-i muazzama-i İslâmiyenin şeriat-ı ğarrâ gibi bir esâs metine müessis olduğu hâlde karışıklıklardan berî olmaması bundan ileri gelmiş idi.

Arabın ğayret-i dîniyesi kendisine her fedekârlığı ihtiyâr ettirir idi. Dîn yalnız Arabda cinsiyet duvarlarını yıkabilmiştir. İslâm olmayan tam insan sayılmıyor idi. Fakat İslâm olan ister Arab, ister Hind, ister Habeşî hep bir idi. Bununla beraber kable'l-İslâm aşiret halinde olub bir yere merbut olmamasından olmalıdır ki "hubbu vatan mine'l-İmân" denmiş iken bile Arablar "vatan" "hamiyet-i vatanperverâne" ifadelerine tam bir mana verûb ona göre hareket etmemişlerdir. Bilhassa toprağa ısınûb bağlanamazlardı. Kıtaları ârızaya uğrayınca başka tarafa hicret ederler. Eski meskenlerini artık "vatan" olmaktan çıkarırlardı.

Dâhil memâlikde menâfi-i zâtiye menâfi-i umûmiyeyi unutturduğu gibi, birbirine karşı hareket eden iki fırkalardan birine hasmını ezmek için düşman dininden imdâd istihdam ettiği olur idi.

Hilâfet meselesi ehâdis-i nebeviyyede sarahaten beyan olunmuş iken, Hazreti Nebî Zîşânın irtihalinden çok müddet geçmeksizin ümmet içinde büyük fenalıklar zuhûr etmesini ve ümmet-i Muhammediyenin tefrika belasına düşar olmasına mûcib olmuştur.

Tevsî-i nufûz-i İslâmiye için sefere çıkmış olan Abdülmelik'in Şam'da kayim makam sıfatıyla bırakmış olduğu Amr bilâ sebep isyân etmiş, memâlik-i dahil-i asâyişini ihlal

eylemişti. Emanet tarikiyle yedîne teslim olunan hükümeti ğasbetmek büyük bir hamiyetsizliktir. Öyle bir alçak tarafını iltizâm etmeği irtikâb eden cemiyet dahî nazar-ı hamiyette ondan daha aşağıdır. İbn Eşas, Kuteybe, Musâ b. Nusayr gibi “Suyûf-i İslâmiye” menâfi-i şahsiyeleri uğrunda büyük hamiyetsizlik irtikâb eylemişlerdir. Bu irtikâb henüz feth olunmuş olan memâlik-i bâidede vâki’ olduğu içün daha ziyâde şâyân-ı kabîhdır. Hulefâ-i Abbâsiye içinde sâirlerine nisbeten evliyâdan ma’dûd olan Hârûn er-Reşîd Avruba Hıristiyanlarını Endülüs devlet-i İslâmiyesi aleyhine sevk ve tahrik etmiş, âkibet-i durdukça kemâl-i nefretle yâd olunacak olan vahşi faciaların zuhûruna sebep olmuştur.

Emevîler müteğallib oldukları içün hilâfetleri câiz değildir dâvasıyla kıyâm ile hilâfete nâil olan Ebu’l-Abbâs muhrim olan mezarlara hakâret ettirmiş, “Emeviyye” nâmıyla ma’rûf olduğu içün Câmî-i Kebîri dahî muvakkaten ahur ittihaz ettirmişti. Emevîler esâsen müteğallibe oldukları gibi ehl-i beyte dahî pek çok cefa etdiklerinden şâyân-ı te’dîb edilir diyelim. Lakin Ebu’l-Abbâs’ın mezkûr hareketi dahî şeriat-ı ğarraya karşı isyan demek değimliydi. Halife Nâsır lidînillah kendisine karşı itaatde kusur etmiş olan bir bendesini vilâyetinden mahrûm bırakmak içün Cengîz hanı memâlik-i İslâmiyeye üzerine davet ederek milyonlarca Müslümanın kanına girmiştir.

İlim ve meârifi cihetiyle âleme karşı Müslümanlar içün sebep-i iftihârdan ma’dûd zevâtın biri olan Nasıruddîn Tûsî hulûs ve hulûl içün halifeye takdim ettiği bir kasîdeden me’ûl ettiği kadar istifâde edemediğinden dolayı Hülâgu Hanı Bağdâd üzerine tahrik etmiş, yüz binlerce bîgünahsızın telef olmasına ve âlem-i medeniyet içün her biri birer deryektâ olan milyonlarca kitabın Fırata atılmasına sebep olmuştur.

Hamiyet-i vatanperverânesi olsa idi ne İbn Eşas ile Kuteybe isyan edebilirler, ne Musâ b. Nusayr ile Târik yeni fetholunmuş memâlikde birbirinin şöretine hased ederek vezâif-i mükellefelerini unutulur idi.

Bâhusûs Hârûn er-Reşîd Şarlmânı dost bildiği hâlde İspanya Emevîlerini karındaş bilerek onların Hıristiyan tecavüzünden vikâyesi çaresine bakar idi. Halife Nâsır lidînillah dahî asi olan Havârizm Şâhının Cengîze nisbeten evlâd makamında olduğunu derkeder, te’dîbi lazım gelse bile onu âhar vakte ta’lik ile şimdilik Cengîzden vikâye etmeğe ğayret eder idi. Zerre kadar hamiyet ve hubb-i vatani olsa idi Nasıruddîn Tûsî dahî emîru’l-mümîne, ümmete, medeniyete karşı cinâyet-i azîmede bulunmaz idi.

Hissiyât-ı âliye-i beşeriyenin güzidesi olan “hamiyet-i vatanperverâne” noksanlığı zâten öteden beri şarkın en büyük dertlerinden biridir.

Fitne ve Tefrikanın Esbâb-ı Mûcibesi: Kânûn-i İlâhî gibi metîn bir esâs üzerine müessis olup sûret-i zuhûriyle âlemi hayret içinde bırakmış olan heyet-i İslâmiye içine fesâdın girebilmesine bir sebep vardır ki fenâlıkların kısmı küllisi dahî ondan ileri gelmiştir. O da heyet-i İslâmiyede mezhebden başka revâbıt-ı ittihadın mevcut olmamasıdır. Gerçi dîn-i İslâm kendi düşmanlarının dahî tasdikleri vecihle en sonra beşeriyetin ittihadı umûmiyesini mûcib olacak bir kânun-i âli-i ilâhî isede zaman-ı cehâletten kalmış olan kabile rekabetinin neticesi üzere o kânun-i âliyenin vâsita-i neşri olan Hazreti Risâletpenâh (sav) daha son nefesini teslim etmezden evvel ashâb-ı kiram beyninde bir nevi muâraza, ve irtihâllerinden sonra dahî tesviye-i umûr-i İslâmiye emrinde ihtilâf zuhûr ettiğinden ve her iki taraf dahî iddialarını ya kânun-i ilâhiyeye yâhûd ehâdis-i Nebeviyyeye isnâd etmek iddiasında bulduklarından o râbita-i kaviye tefrikayı meniden âciz kalmıştır. Müslümanların vatan-ı umûmileri dîn-i İslâm idi. Binâen aleyh dîn-i İslâm ahkâmının şerhinde ihtilâf zuhûr ettiği gibi tefrika dahî kendini bekletmemiştir. Bâlâda zikr olunan hamiyetsizliklerin kısm-ı küllisi husumet-i mezhebiyye âsârından başka bir şey değildir.

Dîn-i Mübîn-i Muhammediyenin ibtidâ zuhûrunda hilâfetin meşrûtiyeti meselesi gibi mesâil ve sonra millet beyninde ihtilâf-ı dîni ile mezheb fırkaları gibi ârızalar zuhûr etmemiş ola idi pek ileriye varılmış olacak idi. Çünkü her biri vaktiyle gün görmüş olan bunca ecnâsa az müddet içinde asıllarını unutturan şeriat-ı ğarrâ medâr-ı teâlâ ve muvaffakiyet olmağa devam ediyordu. Hattâ zuhûr eden tefrikanın tamamıyla cinsiyet rengini almaması buna delil-i kavi olabilir.

Revâbit-i umûmiyeolan ahkâm-ı diniyede ihtilât zuhûr etmiş, umûm heyetin temeli mezheb olduğundan binânın intizâmına hâlel gelmiş, nihâyet bunların netice-i muzurrası olarak memâlikde idare kalmamış, müteğalliblere kapı açılmış, bunun içün devlet-i İslâmiye dahî gittikçe zayıf düşmüş, ahlâk-ı hamîde-i İslâmiye bozulmuşdur. Bâhusûs müteğallibe ile netâic-i muzurrasının biri olan Tavâif-i Mülûk hilâfeti büsbütün iktidarsız bırakmıştır.

Arabların Hizmet-i Medeniyeleri: Bu günkü günde Osmanlı erbâb-ı meârifinin zimmetlerinde olan vezâif-i mütenevviyanın en birincisi Müslümanların medeniyet-i hâdıraya ettikleri hizmetin derecesini bildirmek ve âleme cerh olunmayacak surette onu ilan eylemektir. Bu iş o kadar mühim o kadar vâsîdir ki ifâsı henüz göz açmakta olan batın tarafından husûle getirildiği hâlde yine büyük muvaffakiyâtdan addolunacaktır.

Medeniyet-i cedîde ile medeniyet-i atıkayı birbirine rabt eden zincir halkalarını Arab târîhinde aramak lazım olduğu erbâb-ı târîh indinde şek ve şübheden vâreste ve ğayr-i münkirdir. Yalnız şu var ki Avrupalılar Arabların üstâd olduğunu ikrâr ettikleri hâlde milel-i ğarbiyenin mûcib-i iftihârları olan Kepler, Newton, Bacon, Bufon... ve sâirenin şöhretlerine hâlel getirmemek içün- yani “kâşif” ve “mûcid” addolunan bazı zevât-ı meşhûranın yalnız “nâkil” olduklarını göstermemek içün Arabların hizmet-i medeniyelerini beyân ve tahdîd etmeğe ve bâhusûs meârif ile teferrüd etmiş olan Müslümanların ahvâlinde bahseylemeğe pek de acele etmiyorlar.

Cengîzîlerin tecâvüzlerinden biri cehâlet deryası kesilmiş olan şarkın her köşesinden bazı cesur ve fedâkar dalgıçların çıkarmakta oldukları âsâr o kadar mütenevvi o kadar vâsîdir ki Arabların kâfe-i ulûm ve sanâyi ile teveğğul ettiklerine ve cümlesini buldukları noktadan pek ileri götürdüklerine şübhe bırakmıyor. Malumât-ı cedîde ile muslih ve ğarz ve taassubdan sâlim zevât tarafından Arabların bıraktıkları âsârın tahrîsine henüz bir teşebbüs vâki’ olmamış iken dünyanın kürreviyeti ile harekâtı ve muvâzene-i âlem gibi mühim keşfiyâtın pusula ve kağıt gibi ve usul-i tabb’ gibi icâdâtın Avrubada vâki’ olmayıp bu bâbdaki malumâtın Endülüs tarikiyle şarktan Avrubaya dahil olduğu tebyin etmiştir.

Vâkıyan Arablar fûnûn ve medeniyetinin asıl mûcidleri değildir. Hattâ Avrupalıların mûcid diye gösterdikleri Yunanlılar bile fûnûnun mûcidleri olmayıp onlar dahî Fenikeliler, Asurlular, Mısırlılar ve sâireden almışlardır. Bu dahî târîhce müsebbittir.

Fakat Arablar her ne kadar ulûm ve fûnûnu esâsen icâd etmemişler ise de, onlar tevsîi ve ikmâl ile beraber öyle bir tarza koymuşlardır ki, hemân icâd denmeğe sezâdır.

Cehâlet Esbâbı: Dünyada millet-i İslâmiye kadar hükemâ ve ulemâ meydana getirmiş bir millet yoktur. Kurûnu ûlâ ile Kurûnû vustâda zuhûr eden akvâm içinde Arablar müstesnâ tutulduğu hâlde kesret-i hükemâ ve ulemâ ile Yunanistan teferrüd etmiştir. Fakat bir Yunan alimine karşı yüz nefer Arab erbâbı meârifî koyacak olsak yine çok gelmeyecektir.

Arablarda zuhûr eden hükemâ ve ulemâ yalnız bir fen ile iştiğâl etmeyip ulûm-i mevcûdenin kâffesini tahsîl etmeğe ve âsârında kâffesinden bahs etmeğe ğayret ederler idi. Her ne kadar bu hâl fen nazarında muhsenâtdan sayılmaz ise de millet-i İslâmiye içinde fen uğrunda sarf olunan himmet kimseye nisbet kabûl etmez derecede çokdur.

Memâlik-i İslâmiyede hesabsız ulemâ zuhûr etmiş ve himmet ve ğayretleri sayesinde her fen terakki eylemiştir. Fakat bıraktıkları asâr Moğolların tuğyânı üzerine kısmen mahvolmuş, bâkisi dahî dağınık bir hâlde kalmıştır. Vaka-i mezkûradan sonra dahî hayli ulemâ zuhûr etmiş. Fakat onlar başka bir mesleke sâik olmuşlar, seleflerinin âsârını cem' ve fenlere taksîm ederek istifâde ve terakki için suhûlet vermemişler, eserlerini zâhiren parlak ve bâtmen manasız şiir ve inşâya boğarak fûnûn ve edebiyât-ı İslâmiyenin kıymetlerini ihlâl etmişlerdir.

Hükemâyı müteahhirenin âsârında safvet-i vicdân ve metânet-i efkâr eseri görülmüyor. Şeriat-i Ahmediyenin aynı hikmet ve hakikat olduğu her bir şübheden vârestedir. Ahkâm-ı münîfesi fenne tatbîk edildiği takdirde enzâr-ı âmme de daha ziyâde kıymet bulmuş olacağı aşîkardır. Bununla beraber ulemâ bunu tatbikâta hemân cüret edememişlerdir. Hattâ fûnûn hükmiyenin güyâ ahkâm-ı şeriyeye muzır olduğu fikr-i bâtılı ahâli beyninde münteşir olduğu için hükemây-ı cedîde hükemây-ı atîkenin bıraktıkları âsârı mutâladan dahî çekinmişlerdir.